

Яблонська-Юсик І. В.,
аспірант

Львівського національного університету імені Івана Франка

ВАЛЕНТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглянуто категорію валентності віддієслівних іменників на тлі дериваційних процесів, проаналізовано стан вивчення та основні напрями дослідження цієї проблеми на сучасному етапі розвитку мови, зосереджено увагу на валентному потенціалі вторинних субстантивів.

Ключові слова: валентність, дериват, твірна основа, словотворчі морфеми, синоніми.

Постановка проблеми. Проблема дефініції валентності залишається актуальною в рамках семантичних досліджень як сучасної граматики, зокрема у морфології (Й. Ербен, Л. Зіндер, С. Кацнельсон, Є. Курилович) і синтаксису (Г. Брінкманн, Л. Вейсгербер, І. Вихованець, Г. Гельбіг, Л. Теньєр, С. Панкратова), так і у власне семасіології (О. Лосєв, Я. Руферова) і стилістиці (І. Арнольд) [1, с. 128]. Найпоширенішим у сучасному мовознавстві є погляд на валентність як на «вміщену в лексичному значенні слова синтаксичну потенцію, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійно цілком визначене повнозначне слово» [2].

У попередніх статтях було досліджено словотвірні особливості віддієслівних іменників (далі – ВІ), акцентовано увагу на семантичній диференціації цих синонімічних дериватів, що і викликало необхідність розглянути їх комбінаторні характеристики.

На ґрунті слов'янських та інших індоєвропейських мов нагромаджено великий фактичний матеріал й апробовано різні підходи до вивчення однієї з найскладніших граматичних категорій – категорії валентності. Проте і дотепер потребує вдосконалення методика дослідження валентного потенціалу різних лексико-граматичних класів слів, зокрема ВІ. У цьому і полягає актуальність нашого дослідження.

Найперспективнішими на сьогодні є нові здобутки загальної теорії валентності на основі комплексного вивчення морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних, комунікативних і транспозиційних характеристик її носіїв. Як відомо, головний носій валентності – дієслово, проте у лінгвістиці все частіше акцентують увагу на валентному потенціалі інших частиномовних класів слів. Найменш дослідженими у цьому плані є вторинні іменники із семантикою дії, виконавця дії, процесу або стану. Наявність таких іменникових форм, на думку І. Вихованця, є «відзеркаленням дериваційних відношень між частинами мови, механізмом транспозиції» [2, с. 17]. Для транспонованих до сфери іменника одиниць характерна не тільки складніша порівняно з непохідними компонентами структура, але й система специфічних морфологічних показників. Набуваючи іменникових граматичних ознак, деривати водночас зберігають окремі елементи категорійного значення вихідної частини мови, з-поміж останніх варто вказати на категорію валентності. Це дає підстави трактувати валентність віддієслівних іменників як похідну міжрівневу категорію [1, с. 129].

У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати валентність вторинних іменників, засвідчених у публіцистичному дискурсі, і розглянути їх на тлі дериваційних процесів. Відповідно до цього вважаємо за доцільне зосередити увагу на розв'язанні таких завдань:

1) окреслити межі валентності як лінгвістичного терміна; 2) з'ясувати валентний потенціал ВІ, що вживаються у публіцистиці; 3) дослідити валентний потенціал віддієслівних основ; 4) визначити комбінаторику дериватів у межах вільних і сталих словосполучень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Валентність як здатність мовних одиниць регулюється в системі мови семантичними, словотворчими і формальними закономірностями. Під валентністю лексичних одиниць розуміють їх здатність вступати у взаємозв'язки як на рівні лексем, так і на рівні сем. Аналіз валентних зв'язків між словотворчими синонімами в їх структурі визначив, що валентність реалізується у двох формах: внутрішній і зовнішній.

Внутрішня валентність розглядається у двох планах: формально-морфологічному і семантичному. Формально-морфологічна валентність полягає у тому, що ті чи інші афікси сполучаються з основами певних частин мови. Вивчення цього типу валентності дає можливість виділити спільні твірні основи, характерні для лексем синонімічної пари чи синонімічного ряду, і основи, якими вони відрізняються; встановити значення, яке виявляється сумісним з обраним розрядом афіксів, оскільки існують твірні основи, які не дають похідних з певними афіксами. Важливим чинником є також системно-категоріальні значення афіксів, які реагують на певний клас похідних основ [1, с. 128].

Лексико-словотвірні синоніми у внутрішній валентності проявляють синонімічну спільність в однаковому морфологічному класі кореневої морфеми, диференційною ознакою у формальному плані є різні морфологічні класи твірних основ: *escalade* (осн. дієсл.) – *alpinisme* (осн. прикм.); *date* (осн. імен.) – *datation*, *datage* (осн. дієсл.); *fin* (осн. імен.) – *finition*, *finissage* (осн. дієсл.). Серед цієї групи синонімів зустрічаються синонімічні пари, в яких для одного із них твірною слугує основа вторинного іменника, тобто ВІ слугують твірними основами для інших іменників: (*bienfaire*) *bienfait* → *bienfaiteur*; (*couper*) *coupage* → *découpage* → *redécoupage*; (*équiper*) *équipement* → *équipementier*; (*veiller*) *veillance* → *surveillance* → *vidéosurveillance*.

Більшість лексико-словотвірних синонімів утворюються за допомогою афіксів, характерних для основ певної частини мови. Практично для кожного суфікса характерна твірна основа, яка розглядається як норма при сполучуваності: основа прикм. + *-able*, основа імен. + *-ier*, *-iste*, *-eur*, *-ette*. Однак, у силу встановлення нових і збереження існуючих синонімічних зв'язків, у системі мови має місце досить активний процес

пошуку суфіксами нових для себе твірних основ. Наприклад, характерні для іменникових основ суфікси *-eur*, *-iste*, *-ier*, *-ette* успішно поєднуються з дієслівними основами на позначення виконавця дії, тимчасової зайнятості, або знаряддя праці: *observateur*, *guérisseur*, *ordinateur*, *photocopieur/séparatiste*, *réserviste*, *arriviste/pâtissier*, *levier*, *équipementier/chauffrette*. Типово прикметниковий суфікс *-able* теж утворює деривати від дієслівних основ – *le portable*, *le/la comptable*, *le/la responsable*. Префікси *mini-* та *maxi-*, які, головним чином, приєднуються до іменникових основ, у небагатьох випадках утворюють комбінації з ВІ: *mini-train*, *maxi-plaisir*.

Найбільше утворено похідних іменників від дієслівних основ за допомогою суфіксів *-tion*, *-eur*, *-ment*, *-age*. Потенційно валентними в процесі словотворення ВІ є основи дієслів I групи, менш активними у цьому плані є дієслова II та III груп. Їх твірні основи в небагатьох випадках приєднують суфікси *-eur*, *-ment*, *-ure*, *-ance*, *-age* та *-on* (дуже рідко): *bâtiment*, *fournisseur*, *allure*, *croissance*, *souffrance*, *battage*, *espion*.

До дієслівних основ приєднується близько 30 суфіксів та 26 префіксів, що свідчить про гнучку систему внутрішньої деривації, в якій домінує афіксальне словотворення, зокрема суфіксальне та парасинтетичне, що становить 58% з усіх досліджуваних віддієслівних (вторинних) іменників. До твірних основ запозичених дієслів приєднуються суфікси *-ment* (англ. management), *-age* (англ. stockage), *-tion* (англ. pénalisation), *-ance* (англ. performance), *-eur* (англ. surfeur, icn. tchatcheur), *-ure* (італ. caricature), *-ade* (італ. embuscade).

Під семантичною внутрішньою валентністю розуміються семантичні закономірності сполучуваності одних лексичних основ або афіксів з іншими лексичними основами певного лексико-грамматичного класу, а також семантичне узгодження смислових структур мотивуючих основ, афіксів і мотивованих основ, тобто семантичне узгодження їх складових. При цьому слід брати до уваги, що як основи, так і афікси є полісемантичними [1, с. 129–130].

Незважаючи на те, що словотвірні морфемні похідного слова характеризуються різним об'ємом семантичного змісту і відіграють неоднакову роль у смисловій структурі похідного, вони між собою взаємодіють, вступають у синонімічні відносини, впливають у різній мірі на семантику похідного слова, уточнюючи й емоційно забарвлюючи його: *déchirure* (дірка; розрив) – *déchirement* (1. розривання; розрив; 2. щемлива туга; душевний біль).

Взаємодія твірних основ і значення афіксів у словотвірній системі має вибірковий характер. Наприклад, суфікси *-eur/-euse*, *-eur/-ant*, *-oir/-euse* будуть синонімічними, коли вказують на зміну граматичної категорії роду іменника – *nageur/nageuse* або мають спільний денотат – *imprimeur* (друкарський верстат) – *imprimant* (друкувальний пристрій, принтер), *sémoir* = *sémeuse* (сівалка), *photocopieur* = *photocopieuse* (фотокопіювальний апарат) [4; 5]. Водночас названі суфікси можуть втрачати синонімічні зв'язки, якщо означають різні поняття: *dépanneur* – аварійний монтер (особа) ≠ *dépanneuse* – евакуатор (пристрій) [4; 5].

Найчастіше для позначення знарядь праці та пристроїв для виконання тієї чи іншої дії слугує суфікс *-eur* (*dépanneur*, *imprimeur*, *distributeur*) та його лексичний дублет *-euse* (*liseuse*, *veilleuse*, *tronçonneuse*, *moissonneuse-batteuse*). Значно рідше цю роль виконують суфікси *-ant* (*imprimant*), *-oir* (*sémoir*) та *-age* (*lisage*). Таке явище зумовлене полісемією словотвірних афіксів: *agosage* (дія – об'єкт дії), *imprimeur* (суб'єкт дії – об'єкт дії),

bâtiment (дія – об'єкт дії), *promenade* (дія – місце дії – результат дії) [4; 5; 6].

У результаті дослідження було виявлено декілька комбінацій синонімічних суфіксів:

-ment/-tion (changement – modification, transformation);

-age/-ment, -ure (chômage – licenciement, fermeture);

-ade/-ment, -ette, -age (escalade – grimpette, grimpeur, engrenage);

-ance/-tion, -age, -aison (alliance – association, assemblage, combinaison);

-eur/-man (baladeur – walkman).

Префікси *dé-/dys-/dés-* синонімічні у значенні заперечення (*désarmement* – *démilitarisation*, *déstabilisation* – *désorientation*) [4; 5; 6].

Кожна семантико-понятійна категорія представлена характерними тільки для неї афіксами. Для вираження переносного значення або стану приєднуються до дієслівних основ суфікси *-ance*, *-ment*: *assistance*, *assurance*, *dépendance*, *sentiment*; для вираження суб'єкта дії вживаються суфікси *-eur* та *-ant*, які сполучаються з дієприкметниковими основами: *loueur*, *prometteur*, *combattant*, *gagnant*, *survivant*; для вираження дії, процесу, результату слугують суфікси *-tion*, *-ment*, *-age*: *distribution*, *éveloppement*, *sondage*.

У межах внутрішньої валентності можна виділити одновалентні (*massage*, *masseur*, *cambrillage*), двовалентні (*automassage*, *vibromasseur*, *anticambrillage*, *équipementier*), тривалентні (*vidéosurveillance*, *redécoupage*) та авалентні (*vol*, *arrêt*, *envoi*) словотвірні деривати.

У семантичному ракурсі зовнішню валентність розглядають як ймовірність появи після відповідного слова певної частини мови, що веде до утворення словосполучень: вільних, у яких окремі одиниці зберігають пряме значення (*bon*, *mauvais pageur*), і стійких (*maître pageur*), розчленування яких порушує зміст одиниці [3, с. 130].

У вільних словосполученнях, на відміну від стійких, складові частини мають семантичну і структурну незалежність. Слова об'єднуються у лексико-семантичні групи за їх валентними властивостями. За лексичною і граматичною сполучуваністю вони можуть бути двох типів. Слова об'єднуються, з одного боку, в синтагму (синтагматичне поле) на ґрунті спільності синтагматичних сем. До цього типу відносяться групи «підмет + присудок», «підмет + присудок + додаток» і т.д. У межах валентності іменника до цієї синтагми належать групи слів «підмет + додаток», представлені такими словотвірними комбінаціями:

NV + NV: *établissement d'enseignement*, *accroissement de l'épidémie*, *application de l'écotaxe*, *protection de l'environnement*, *prise de pouvoir*, *déchéance de nationalité*;

N + NV: *point de départ*, *système de paiement*, *point de contrôle*, *plaques d'immatriculation*, *fiche de paie*, *lieu d'arrivée*;

NV + N: *données de communication*, *mise en scène*, *montant de salaire*, *ouverture d'un festival*, *envoi d'armes*;

NV + NV composé: *surveillance du cessez-le-feu*, *croiseur lance-missiles*,

а також описові словосполучення, утворені за зразком «підмет + додаток + означення»: *réduction de la consommation énergétique*, *règlement de factures impayées*, *annulation du statut non-aligné*, та слова-композиції: *je-m'en-foutiste*, *ne m'oubliez-pas*, *va-t-en-guerre*, *cessez-le-feu*, *touche-à-tout*.

З іншого боку, слова об'єднуються в синтагму за спільністю їх нормативних валентних властивостей – лексичної і гра-

матичної сполучуваності. До таких синтагм відносяться групи слів на зразок «іменник + прикметник» (найчастіше) та «іменник + іменник»:

NV + Adj: *patinage artistique, observateur international, transporteur routier, revenu fiscal, production alimentaire, renseignement militaire, poste frontière, logement social*;

N + NV: *pause déjeuner*.

До названих типів синтагм входять також гібридні словосполуки: *suspension sine die, écriture manuscrite, stand électoral, opération marketing, crash d'un avion, coach déco, coach sportif, flash mobilisation* та запозичені словосполучення з віддієслівним елементом – *coach fitness, trench coat*.

Для уточнення значення чи утворення назви іншого предмета ВІ вживаються у поєднанні з іншими іменниками, утворюючи складні слова чи словосполучення: *nageur* (плавець) – *maître nageur* (рятувальник); *batteuse* (молотарка) – *moissonneuse-batteuse* (комбайн); *tondeuse* (косарка) – *tondeuse à gazon* (газонокосарка); *tueur* (вбивця) – *tueur à gage* (кілер) [4].

Слова входять до словосполучень за певними правилами: лексичними і граматичними. Така словотвірна закономірність дає підстави виділяти відповідно граматичну та лексичну валентність.

Суть граматичної валентності полягає у здатності слова комбінуватись з певними частинами мови в певних граматичних факторах, утворюючи складні та складені слова на основі питомої та запозиченої лексики:

bien (adv.) + NV: *bienfaiteur*;

mal (adv.) + NV: *malversation, mal fonctionnement*;

pré (adv.) + NV: *prédécesseur*;

en (pron. adv. de lieu) + NV: *envol*;

entre (prépos.) + NV: *entreprise, entremetteur*;

mal (adv.) + part. passé: *malentendu*;

haut (adj.) + NV: *haut-parleur*;

pron. + NV: *au revoir, avec plaisir, à tout de suite*.

У результаті поєднання латинських дієслівних основ з іменниками утворилися слова *manucure* (manus + cure < curare), *manuscrit* (manu (аблятив від manus) + p.p. scriptus < scribere) [6].

Формати *porte, mise, prise, reprise, baisse, casse* входять до складу словосполучень та складних слів: *porte-parole, prise de pouvoir, reprise des livraisons, mise en examen, baisse d'impôt, casse-tête*.

Лексична валентність (або сполучуваність) полягає у здатності слова входити до словосполучення при утворенні складного лексико-семантичного змісту ряду слів [3, с. 130]. Вживаючись з іншими словами, девербатив *enseignement* утворює комбінації з прикметниками *élémentaire, préscolaire, scolaire, secondaire, supérieur*; *bâtiment* – з прикметниками *public, central, officiel, privé*. Прикметник *routier* утворює словосполучення з іменниками *chauffeur* і *transporteur*. Однокореневі девербативи *battement* і *battage* сполучаються з різними частинами мови. Наприклад, можна сказати: *battement des mains (des ailes, des cils, des paupières)*, але: *battage des tapis; battage médiatique* [4].

У категорії ВІ наявні словосполучення зі складовими, вжитими виключно у множині: *aides publics* (державна допомога), *coordonnées bancaires* (банківські реквізити), *échanges de tirs* (перестрілка), *envoi d'armes* (постачання зброї), *pouvoirs publics* (влада), *reprise des combats* (продовження битви), *retrouvailles tendues* (напружена зустріч), *tirs d'artillerie* (обстріл).

Взаємозалежність лексичної та граматичної валентностей умотивовує значення словосполучення, якщо воно може трансформуватися у відповідне пояснення: *manifestation pro-*

démocratie – manifestation pour la démocratie. Тому словосполучення, які, на перший погляд, мають однакову структуру, залежно від семантичного тлумачення можуть бути мотивованими або немотивованими [3, с. 131]. Наприклад, порівняймо такі пари комбінацій: *point culminant* (кульмінаційна точка) і *point noir* (складна ділянка (в дорожньому русі)); *joueur perdu* (переможений гравець) і *grand joueur* (завзятий гравець) [4, с. 326; 4, с. 445].

Безумовно, словосполучення *point noir* і *grand joueur* можуть означати відповідно «чорна точка» і «великий гравець», проте коли вони вживаються у значенні «різновид перешкод» та «відданість якому-небудь заняттю», то звичайної мотивації ці словосполучення не мають.

Немотивовані групи слів утворюють особливий підклас лексики – стійкі словосполучення (фразеологізми, ідіоми): *être du bâtiment* (позм. бути «своїм»; знатися на справі), *joueur de farces* (говорун, жартівник), *faire du battage* (здіймати шум), *point chaud* («гаряча» точка), *point décisif* (вирішальний момент) та ін. [5].

Обсяг лексичної валентності слова визначається його внутрішньою структурою і лексико-семантичним змістом. Існують думки щодо літературного або стилістичного характеру явища валентності (Р. Гінсбург, С. Хідекель, Г. Князева, А. Санкін) [3, с. 131]. Проте, як відомо, не всі мовці наслідують літературний стандарт мови і не завжди дотримано цієї норми у публіцистиці, яка є своєрідним синтезом різних мовних реєстрів. Наприклад, існують семантично ідентичні варіанти словосполучень: *affrontements violents* та *violents affrontements* (насильницьке протистояння), *résidence luxueuse* та *luxueuse résidence* (розкішна резиденція). Звідси можна зробити висновок про природний характер словосполучення як явища суспільного, зумовленого усталеними мовними навичками.

Слова, які входять до повсякденного вжитку, мають тенденцію утворювати кліше. Як стандартизовані сполучення, вони властиві різним лексичним групам. У сучасній мові похідний іменник *président* вживається з девербативами *départ*, у значенні «відставка президента», поряд з уже існуючим *démission*. У газетній лексиці утворилися кліше з іменником «президент»: *chute du président, renversement du président, le président fugitif*, а також урізноманітнілася лексична палітра словосполучень на позначення багатого президентського помешкання – *luxueuse résidence, résidence fantasmagorique, fastueuse résidence, résidence dorée, incroyable résidence, résidence façon parc d'attractions, opulente résidence secrète, imposante demeure, complexe présidentiel*.

Висновки. Підводячи підсумки нашої наукової розвідки, можна стверджувати, що потенційно валентними у процесі словотворення ВІ є основи першої, найчисельнішої у французькій мові групи правильних дієслів, які приєднують найбільше афіксів, видозмінюючи значення деривата, мотивованого дієсловом, а інколи надаючи йому відтінків значення, що пов'язано із семантичним навантаженням словотворчих морфем або їх полісемією. Менш активними у цьому плані є дієслова II та, особливо, III груп, більшість з яких є неправильними або дефективними, з чим і пов'язані труднощі у словотворенні. У сучасній французькій мові віддієслівні деривати зберігають валентний потенціал вихідних дієслівних форм. Залежно від кількості валентно зумовлених компонентів ВІ поділяються на одно-, дво- та тривалентні. У публіцистиці домінують становлять одновалентні іменники, периферію – тривалентні.

З огляду на відсутність наукових праць щодо лінгвістичної природи ВІ як гібридної дієслівно-іменникової одиниці, перспективним є дослідження граматичної категорії цих дериватів та їх семантики у прагматичному аспекті.

Література:

1. Ищенко Н.Г. Потенциал словообразовательной валентности существительных современного немецкого языка / Н.Г. Ищенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 35. – С. 128–131.
2. Костусяк Н. Валентність як міжрівнева категорія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream>.
3. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови / І.М. Мостовий. – Х. : Основа, 1993. – 256 с.
4. Французько-український словник. Українсько-французький словник / уклад. В. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2010. – 1072 с.
5. Dictionnaire Hachette. – Paris, 2006. – 1858 p.
6. Dictionnaire étymologique de français [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cnrtl.fr>.

Яблонская-Юсык И. В. Валентный потенциал отглагольных существительных во французском языке

Аннотация. В статье рассматривается категория валентности отглагольных существительных на фоне де-

ривационных процессов, проанализированы основные направления исследования этой проблемы на современном этапе развития языка, сосредоточено внимание на валентном потенциале вторичных субстантивов.

Ключевые слова: валентность, дериват, образующая основа, словообразовательные морфемы, синонимы.

Yablonska-Yusyk I. Valence potential of verbal nouns in French

Summary. The article deals with the category of verbal nouns valence in the background of the derivative processes. The level of scientific elaboration and key trends of studying this problem at the present stage of language development were examined. Special attention was paid to the valence potential of secondary substantives.

Key words: valence, derivative, derivational word stem, derivational morphemes, synonyms.